

Na brehách tých Dunaj viného
 O Slovanské sme ľubé mládeženci;
 A ruka w ruce na Erage ľubé rody;
 Na fine vody Dnepra zpomínati.

Uviesť ty vody doff. pravo, Bratie!
 Ho geých brehách zas budeš chodiť;
 Dáleho Dunaj od Dnepra viného,
 Keť o Slovanské vždy budem mysliti.

na brehách Dunaj Bratom svému Remaci Bwandiči
 k. 1842 dne 7. mája. mal na pamiatku
 Ludewig Samuelowicz Šklos

Na obálke: 1. strana: . . .

*Na brehách širých Dunaje siného
o Slovanstve sme sobe mluvívali
a ruka v ruce na kraje Tvé rodní,
na siné vody Dněpra zpomínali.*

*Uzřeš ty vody dosti skoro, bratře,
po jejích brehách zas budeš choditi.
Daleko Dunaj od Dněpra siného,
než o Slovanstve vždy budem myslíti.*

*Bratru svému Izmaeli Ivanoviči psal na památku na brehách Dunaje l. 1842
dne 7. května Ludevít Samuelovič Štúr.*

*Báseň vznikla pri průležitosti pobytu I. I. Sreznevského na Slovensku, napí-
saná je na listovom papieri s tlačenou rytinou bratislavského hradu. Z rukopis-
nej pozostalosti L. Štúra. LAMS.*

*4. strana: B. Weinwurm — I. Vécsey: obytné domy Nová doba na Vajnorskej
ceste v Bratislave, postavené v rokoch 1934—1940. Jedno a dvojizbové byty
s úplným vybavením boli určené pre robotníkov a zamestnancov. Foto H. Fia-
lová*

*Koncovky na stranách 293, 309, 319, 362, 369, 379 sú pečate bratislavských
spolkov. K článku E. Mannovej. Foto A. B. Mann*

HLAVNÁ REDAKTORKA
Božena Filová

VÝKONNÁ REDAKTORKA
Zora Vanovičová

REDAKČNÁ RADA

Ján Botík, Soňa Burlasová, Václav Frolec, Viera Gašparíková, Emília Horvá-
thová, Soňa Kovačevičová, Igor Krištek, Milan Leščák, Ján Michálek, Ján
Mjartan, Štefan Mruškovič, Viera Nosáľová, Antonín Robek, Peter Slavkovský,
Viera Urbancová

V prezentovanom čísle Slovenského národopisu sú online sprístupnené iba publikácie pracovníkov Ústavu etnológie SAV (v obsahu farebne odlišené).

Ostatné práce, na ktoré ÚEt SAV nemá licenčné zmluvy, sú vynechané.

Slovenský národopis je evidovaný v nasledujúcich databázach

www.ebsco.com

www.cejsh.icm.edu.pl

www.cceol.de

www.mla.org

www.ulrichsweb.com

www.willingspress.com

Impaktovaná databáza European Science Foundation (ESF)
European Reference Index for the Humanities (ERIH): www.esf.org

OBSAH

STÚDIE

Úvod	245
Kalesný, František: Slováci v starej Bratislave	247
Gajdoš, Peter: K problematike demografického vývoja Bratislavy od konca 19. storočia do súčasnosti	259
Kovačevičová, Soňa: Ludové byty, štvrte a centrá Bratislavy v 19. a 20. storočí	267
Kantár, Ján: Ludové stavby v prímestských častiach Bratislavy	281
Kalesný, František: Spôsob života a bývanie meštianskych vrstiev Bratislavy koncom 19. a zač. 20. storočia podľa dobových opisov	295
Kusý, Ivan: Obytné prostredie medzivojnovovej Bratislavy v slovenskej beletristickej literatúre	311
Salner, Peter: Štruktúra bratislavskej rodiny v prvej polovici 20. storočia a jej vývinové tendencie	321
Paríková, Magdaléna: Služobníctvo v Bratislave v prvej polovici 20. storočia	331
Stoličná, Rastislava: Bratislavské „ludové kuchyne“ v prvej štvrtine 20. storočia	341
Feglová, Viera: Charakteristika kultúrneho kalendára Bratislavy na konci 19. a v prvých desaťročiach 20. storočia	347
Luther, Daniel: Z histórie vianočných hier v Bratislave a Prievoze	355
Mannová, Elena: Spolky v Bratislave v druhej polovici 19. a prvej polovici 20. storočia	363
Nosáľová, Viera: Kroj ako reprezentatívny odev bratislavských stredných vrstiev v medzivojnovom období (1918—1938)	371
Falťanová, Lubica: Bratislavskí obchodníci v období medzi prvou a druhou svetovou vojnou	381
Hlôšková, Hana: K povestovej tradícii Bratislavy	395

Skalníková, Olga: Etnografické výzkumy veľkomesta v Československu	403
Fojtík, Karel: Výzkum mesta a delnictva v zahraničnej literatúre sociologickej a etnografickej	413
Kovářů, Věra: Brněnská předměstí a jejich vztah k městu v 19. a 20. století	429
Svobodová, Jana: K podílu brněnských architektů na řešení bytové otázky ve 20. a 30. letech 20. století	437
Divičanová, Anna: Kontaktné zóny slovenského obyvateľstva v Maďarsku s mestským prostredím na prelome 19. a 20. storočia	443
Csanádi, Gábor — Ladányi, János: Zónové plánovanie miest a stavebné zóny v Budapešti	457
Nieder Müller, Péter: Mestská kultúra — ľudová kultúra	467
Leščák, Milan: Poznámky k zameralniu etnografického výskumu Bratislavy	481

DISKUSIA

Filová, Božena: Teoretické východiská, vedecký a spoločenský cieľ úlohy ŠPZV IX-8-4 „Historické a etnografické aspekty formovania a rozvíjania socialistického spôsobu života“	486
--	-----

ROZHLADY

Za Branimirom Brataničom (Ján Podolák)	499
Bilaterálna maďarsko-slovenská národopisná konferencia (Zora Apáthyová-Rusnáková)	501
Medzinárodná konferencia „Etnokultúrne procesy, tradície a súčasnosť“ vo Evove (Milan Leščák)	504
Konferencia Medzinárodnej asociácie pre štúdium a šírenie slovenských kultúr (MAIRSK) (Viera Gašparíková)	506
Konferencia „Vesnické sídlo a dvůr v kultúrne historických, geografických a funkčných vzťahoch (archeologicko-	

-etnografické paralely“ (Juraj P o d o b a)	507	нами в словацкой беллетристической литературе	311
16. etnomuzikologický seminár v Jihlave (Soňa Burlasová)	509	Салнер, Петер: Структура братиславской семьи в первой половине 20-го века и ее эволюционные тенденции	321
Súťaž študentskej vedeckej odbornej činnosti na Katedre etnografie a folkloristiky FFUK v Bratislave v roku 1986 (Juraj Z a j o n c)	511	П а р и к о в а, Магдалена: Прислуга Братиславы в первой половине 20-го века	331
RECENZIE			
Venkovské město 1. (Juraj P o d o b a)	512	Столична, Растислава: Братиславские «народные кухни» в первой четверти 20-го века	341
S. Švecová: Lazy v 19. a 20. storočí (Ján Botík)	513	Феглова, Вера: Характеристика культурного календаря Братиславы в первых десятилетиях 20-го века	347
H. Johnová: Šperk (Karol Strelec) .	515	Лутер, Даниел: Из истории рождественских игр в Братиславе и Приевозе	355
Istoriko-etnografický atlas Pribaltiki — zemľedélie (Peter Slavkovský)	518	М а н н о в а, Елена: Общества в Братиславе во второй половине 19-го и первой половине 20-го веков	363
Narodna tvorčist ta etnografija 1985 (Mikuláš Nevrlý)	520	Носалева, Вера: Национальный костюм как репрезентативная одежда братиславских средних слоев в межвоенный период (1918—1938)	371
M. Stingl: Kunst der Südsee (Viktor Krupa)	522	Фалтянова: Любича: Братиславские торговцы в период между двумя мировыми войнами	381
G. J. Goriň: Škirjani promisli zachidnich oblastej Ukraini (Jarmila Palíčková-Pátková)	525	Хлошкова, Гана: К традиции преданий г. Братислава	395
Likarski ta hospodarski poradnyky XVIII. st. (Mikuláš Mušíňka)	526	С к а л н и к о в а, Ольга: Этнографические исследования крупного города в Чехословакии	403
Paezija baracby (Mikuláš Mušíňka)	526	Ф о й т и к, Карел: Исследование города и рабочих в зарубежной литературе социологической и этнографической	413
K. V. Kvitka: Vybrani statti (Mikuláš Mušíňka)	528	К о в а р ж у, Вера: Предместья г. Брно и их отношение к городу в 19 и 20 веках	429
T. Smoliňska: Jo wóm trocha poľosproviom... (Gabriela Kiliánová) .	529	С в о б о д о в а, Яна: К доле архитекторов г. Брно в разработке жилищного вопроса в 20-ых и 30-ых годах 20-го века	437
Paremiologičeskije issledovanija (Zuza Profantová)	531	Д и в и ч а н о в а, Анна: Контактные зоны словацкого населения в Венгрии с городской средой на рубеже 19-го и 20-го веков	443
M. Kuusi: Proverbia septentrionalia (Zuza Profantová)	533	Ч а н а д и, Габор — Л а д а н и, Янош: Зональное планирование городов и строительные зоны в г. Будапешт	457
A. I. Mazin: Tradicionnyje verovanija i obriady Evenkov-Oročonov (Emília Horváthová)	535	Н и д е р м у л л е р, Петер: Городская культура — народная культура	467
СОДЕРЖАНИЕ			
СТАТЬИ			
Введение	245	Лешчак, Милан: Замечания к направлению этнографического исследования Братиславы	481
Калесни, Франтишек: Словаки в древней Братиславе	247	ДИСКУССИЯ	
Гайдош, Петер: К проблематике демографического развития г. Братислава с конца 19-го века по современность	259	Ф и л о в а, Божена: «Исторические и этнокультурные аспекты формирования	
Ковачевичова, Соња: Народные квартиры, районы и центры г. Братислава в 19 и 20 веках	267		
Кантар, Ян: Народные постройки в пригородных районах Братиславы	281		
Калесни, Франтишек: Образ жизни и жилье городских слоев Братиславы в конце 19-го и в начале 20-го веков	295		
Кусы, Иван: Жилая среда Братиславы в период между двумя мировыми вой-			

и развития социалистического образа жизни» — теоретические предпосылки, научные и общественные цели исследования в Чехословакии 486

ОБЗОРЫ

За Бранимиром Братаничем (Ян Подолак) 499
 Двусторонняя венгерско-словацкая этнографическая конференция (Зора Апативова-Руснакова) 501
 Международная конференция «Этнокультурные процессы, традиции и современность» в г. Львов (Милан Лешчак) 504
 Конференция Международной ассоциации по изучению и распространению славянских культур (МАИРСК) (Вера Гашпарикова) 506
 Конференция «Деревенское селение и двор в культурно исторических, географических и функциональных отношениях (археологическо-этнографические параллели)» (Юрай Подоба) 507
 16-ый этномузикологический семинар в г. Йиглава (Соња Бурласова) 509
 Соревнование студентской научной специальной деятельности на Кафедре этнографии и фольклористики ФФУК в Братиславе в 1986 г. (Юрай Заец) 511

РЕЦЕНЗИИ И РЕФЕРАТЫ

INHALT

STUDIEN

Einleitung 245
 Kalesný, František: Die Slowaken im alten Bratislava 247
 Gajdoš, Peter: Die demographische Entwicklung der Stadt Bratislava vom Ende des 19. Jahrhunderts bis zur Gegenwart 259
Kovačevićová, Soňa: Volkswohnungen, Volksviertel und Volkszentren in der Stadt Bratislava im 19. und 20. Jahrhundert 267
 Kantár, Ján: Die Volksbauten in der Vorstadtgemeinden Bratislavas 281
 Kalesný, František: Die Lebensweise und Wohnkultur der bürgerlichen Schichten in Bratislava um die Wende vom 19. zum 20. Jahrhundert nach zeitgemäßen Beschreibungen 295
 Kusý, Ivan: Das Wohnmilieu in Brati-

slava in der Zeit zwischen den beiden Weltkriegen und sein Reflex in der slowakischen Belletristik 311
Salner, Peter: Die Struktur der Bratislavaer Familie in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts und ihre Entwicklungstendenzen 321
 Paríková, Magdaléna: Die Dienerschaft in der Stadt Bratislava in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts 331
Stoličná, Rastislava: Die Bratislavaer „Volksküchen“ im ersten Viertel des 20. Jahrhunderts 341
Feglová, Viera: Charakteristik des Kulturkalenders der Stadt Bratislava in den ersten Jahrzehnten des 20. Jahrhunderts 347
Luther, Daniel: Zur Geschichte der Weihnachtsspiele in der Stadt Bratislava und in der Vorstadtgemeinde Prievoz 355
 Mannová, Elena: Die Vereine in Bratislava in der zweiten Hälfte des 19. und in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts 363
Nosálová, Viera: Die Tracht als repräsentative Kleidung der Mittelschichten in Bratislava im Zeitraum von 1918 bis 1938 371
Falfanová, Ľubica: Die Kaufleute in der Stadt Bratislava in der Zeit zwischen den beiden Weltkriegen 381
Hlôšková, Hana: Zur Sagentradition der Stadt Bratislava 395
 Skalníková, Olga: Ethnographische Erforschungen der Grossstadt in der Tschechoslowakei 403
 Fojtík, Karel: Erforschung der Stadt und der Arbeiterschaft in soziologischen und ethnographischen Auslandsliteratur 413
 Kovářů, Věra: Vorstadtgemeinden der Stadt Brno und ihre Beziehung zur Stadt im 19. und 20. Jahrhundert 429
 Svobodová, Jana: Zum Anteil der Architekten der Stadt Brno an der Lösung der Wohnungsfrage in 20. und 30. Jahren des 20. Jahrhunderts 437
 Divičanová, Anna: Kontaktzonen der slowakischen Bevölkerung in Ungarn mit den Stadtmilieu um die Wende vom 19. zum 20. Jahrhundert 443
 Csánádi, Gábor — Ladányi, János: Zonenplanung der Städten und die Bauzonen in Budapest 457
 Niedermüller, Péter: Stadtkultur — Volkskultur 467
Leščák, Milan: Bemerkungen zur Orientation der ethnographischen Erforschungen der Stadt Bratislava 481

DISKUSSION

- Filová, Božena: Theoretische Ausgangspunkte, wissenschaftliches und gesellschaftliches Ziel der Forschungsaufgabe „Historische und ethnokulturelle Aspekte der Formierung und Entwicklung der sozialistischen Lebensweise“ in der Tschechoslowakei 486

RUNDSCHAU

- Branimir Bratanič ist gestorben (Ján Podolák) 499
 Bilaterale ungarisch-slowakische ethnographische Konferenz (Zora Apáthyová-Rusnáková) 501
 Internationale Konferenz „Ethnokulturelle Prozesse, Traditionen und die Gegenwart“ in Lwow (Milan Leščák) 504
 Die Konferenz der Internationalen Assosiation für Studium und Verbreitung der slawischen Kulturen (MAIRSK) (Viera Gašpariková) 506
 Konferenz „Die Dorfsiedlung und das Hof in kultur-historischen, geographischen und funktionellen Beziehungen (archäologisch-ethnographische Parallelen)“ (Juraj Podoba) 507
 16. ethnomusikologischen Seminar in Jihlava (Soňa Burlasová) 509
 Der Wettbewerb der ethnographischen wissenschaftlichen Studentenbetätigung an der Universität J. A. Komenskýs in Bratislava im J. 1986 (Juraj Zajonc) 511

BÜCHERBESPRECHUNGEN UND REFERATE

CONTENTS

ARTICLES

- Introduction 245
 Kalesný, František: Slovaks in Old Bratislava 247
 Gajdoš, Peter: On the problems of demographic development of Bratislava from the end of the 19th century till the present time 259
 Kovačevičová, Soňa: Folk flats, quarters and centres of Bratislava in the 19th and 20th century 267
 Kantár, Ján: Folk constructions in the suburban parts of Bratislava 281
 Kalesný, František: The way of life and dwelling of the citizen strata of

- Bratislava by the end of the 19th at the beginning of the 20th century 295
 Kusý, Ivan: Dwelling environment of the inter-war Bratislava in Slovak literature 311
 Salner, Peter: The structure of the family in Bratislava in the first half of the 20th century and its trends of development 321
 Paríková, Magdaléna: Servants in Bratislava in the first half of the 20th century 331
 Stoličná, Rastislava: The Bratislava "folk quisines" in the first quarter of the 20th century 341
 Feglová, Viera: Characterization of the cultural calendar of Bratislava at the end of the 19th c. and in the first decades of the 20th century 347
 Luther, Daniel: From the history of Christmas plays in Bratislava and Prievoz 355
 Mannová, Elena: Associations in Bratislava in the second half of the 19th century and in the first half of the 20th c. 363
 Nosálová, Viera: Folk costume as a representative dress of the Bratislava middle strata within the inter-war period (1918—1938) 371
 Falfánová, Lubica: Shopkeepers in Bratislava within the interwar period 381
 Hlôšková, Hana: On the tradition of tales in Bratislava 395
 Skalníková, Olga: Ethnographic researches of the city in Czechoslovakia 403
 Fojtík, Karel: Research of town and workers in foreign sociological and ethnographic literature 413
 Kovářů, Věra: The suburb of Brno and their relations towards the city in the 19th and 20th century 429
 Svobodová, Jana: On the contribution of the architects from Brno to the solution of housing problems in twenties and thirties of the 20th century 437
 Divičanová, Anna: Contact zones of the Slovak population in Hungary with the city environment at the turn of the 19th and 20th centuries 443
 Csánádi, Gábor — Ladányi, János: Zonal planning of cities and building zones in Budapest 457
 Niedermüller, Péter: The city culture — folk culture 467
 Leščák, Milan: Notes on the orientation of ethnographic research of Bratislava 481

Bratislavský znak z erbovej listiny kráľa Žigmunda z r. 1436.
Archív mesta Bratislavy. Repro H. Bakaljarová

Mestské či dokonca veľkomestské prostredie stálo ešte v nedávnej minulosti akoby „za hranicami“ záujmu národopisnej vedy. V podmienkach historického a spoločenského vývinu Slovenska zdal sa takýto prístup svojím spôsobom logický. Väčšina obyvateľstva žila na vidieku a zaoberala sa najmä poľnohospodárstvom a chovom dobytka. Roľníctvo i svojou početnosťou predstavovalo spoločensky a kultúrne najstabilizovanejšiu vrstvu nášho národa.

Neúplnosť takéhoto pohľadu vystúpila do popredia už v súvislosti s procesmi socialistickej industrializácie a urbanizácie krajiny a vedeckým spoznávaním ich vplyvov na štruktúru obyvateľstva, na zmeny jeho spôsobu života a kultúry. Záujem sa postupne obracia na výskum dejín spôsobu života robotníckej triedy, najskôr na vidieku, neskôr ale aj v prostredí, ktoré je pre ňu charakteristické — v meste, resp. veľkomeste, reprezentovanom na Slovensku predovšetkým Bratislavou.

Na potrebu a aktuálnosť komplexného štúdia veľkomestského prostredia — a to nielen z hľadiska vedy, ale najmä z hľadiska celospoločenského — upozornilo číslo 1/1985 časopisu „Slovenský národopis“, venované 40. výročiu oslobodenia Bratislavy Sovietskou armádou a ocenené Radou Národného výboru hlavného mesta SSR Bratislavy. Už prvý súbor štúdií, ktorý sme tu uverejnili ukázal, že výskum problematiky má svoj konkrétny spoločenský a vedecký zmysel a cieľ, a to práve v súčasnosti, kedy sa z Bratislavy stáva moderné socialisticke veľkomesto. Poukázal však súčasne i na nevyhnutnosť ďalšieho systematickejšieho a koordinovanejšieho výskumu, v tom i na potrebu konfrontácie s poznatkami a postupmi štúdia tejto problematiky v iných mestách.

Ako logická a pozitívna sa ukázala možnosť vnútornej československej, ale i medzinárodnej konferencie, v tom i miest — Bratislavy a Budapešti. Národopisný ústav SAV spolu s partnerským maďarským akademickým pracoviskom MTA Néprajzi Kutató Csoport a ďalšími československými a slovenskými organizáciami (Štátny ústav pamiatkovej starostlivosti, Slovenská národopisná spoločnosť pri SAV a ď.) pripravili priestor na prezentáciu a komparáciu výsledkov výskumu. V dňoch 30. 9.—2. 10. 1986 usporiadali v Piešťanoch pracovný seminár Život a bývanie veľkomestskej rodiny v prvej polovici 20. storočia. Príspevky — z ktorých podstatnú časť sprístupňujeme v tomto čísle časopisu — boli rozdelené do troch blokov: stavitelstvo a bývanie; duchovná a sociálna kultúra; teória a metodológia výskumu. Veľká časť slovenských, českých a maďarských etnografov i odborníkov z iných vedných disciplín (sociológie, architektúry, archívniectva, ochrany pamiatok, práva i ď.) opätovne potvrdila aktuálnosť tejto problematiky, konkrétne potrebu spoznania stavu na prelome 19. a 20. storočia, ktoré obdobie vytváralo napr. v Bratislave kvalitatívne predpoklady formovania tých základov a elementov spôsobu života obyvateľov mesta, bez poznania ktorých nemôžeme dobre pochopiť súčasné procesy a nemôžeme najmä pomôcť v ich ďalšom pozitívnom usmerňovaní. Referáty a diskusia priniesli impulzy pre ďalšie štúdium, ukázali, že veľkomesto predstavuje nové, vďačné pole národopisnej pôsobnosti. Ide totiž o okruh problémov, kde etnografia so svojimi špecifickými poznávacími zámermi a metódami má čo povedať i v širšom vedeckom a spoločenskom meradle.

REDAKCIA

Blok uverejňovaných príspevkov o Bratislave pripravil Peter Salner

ĽUDOVÉ BYTY, ŠTVRTE A CENTRÁ BRATISLAVY V 19. STOROČÍ A 1. POLOVICI 20. STOROČIA

SOŇA KOVAČEVIČOVÁ

Národopisný ústav SAV, Bratislava

Východiská

Pre ujasnenie prístupu nášho bádania považujeme za potrebné uviesť základné východiská, pojmy a časové medziséky, na základe ktorých sme materiál zhromažďovali, triedili a hodnotili. Závěry vychádzajú z výsledkov dlhoročného terénneho výskumu, štúdia odbornej historickej, architektonickej a pamiatkárskej literatúry venovanej Bratislave, ako aj z porovnávanía procesu vývoja Bratislavy s inými veľkými mestami (Prahou, Viedňou, Berlínom). V dôsledku toho:

— pojmy *ľud*, *ľudovosť* používame v širšom chápaní ľudu ako pracujúcej vrstvy a nie v užšom, „tradičnom“ národopisnom zmysle;

— za *byt* pokladáme skladbu funkčných priestorov, ktorých počet sa na základe hospodárskych a spoločenských potrieb rodiny v konkrétnom čase a situácii menil. Raz vzrástol na niekoľko priestorov, inokedy sa redukoval na jeden priestor s viacerými funkciami, poprípade sa zúžil len na časť takéhoto priestoru;

— za *urbanizmus* považujeme sídelnú a architektonickú skladbu, podmienenú jednotlivými druhmi práce a zamestnaní, sídelno-architektonickým rozmiestnením domov a bytov, nadväznosťou na prírodu; ďalšiu podmienenosť vytvárajú

komunikácie, zásobovanie vodou a potravinami, ako aj počet a miesto kultúrnych a spoločenských centier. Ulica je potom časťou tejto systémovej skladby a ako taká reprezentuje nielen radenie domov, dopravu, ale je i miestom medziľudských kontaktov a informácií, čo sa navonok manifestuje napr. vývesnými štítmí a nadpismi, priečeliami, oknami, vchodom do domu a priedomím;

— pod pojmom *centrum* rozumieme tie priestranstvá a budovy, na ktorých a v ktorých prebiehajú rôzne druhy spoločenského života, ako napr. verejné slávnosti, rodinné, ale najmä kalendárne obrady, zábavy, hry, šport, obchodovanie a pod. Počet a funkčnosť takýchto miest a budov v rámci sídla a urbanistickej skladby nie sú stále, ale menia sa podľa potrieb a možnosti daného spoločenstva. V určitom čase môže jedno miesto alebo jedna budova na seba preberať viacej funkcií, z ktorých sa postupne odčleňujú ako samostatné centrá. Inokedy sa jednotlivé funkcie redukovujú len na priedomia alebo krčmu, čo poukazuje na chudobu mestského spoločenského a kultúrneho života. Takéto ochudobňovanie spolu s ďalšími činiteľmi vedie potom k narušeniu fungovania rovnováhy spoločenských vzťahov a dáva možnosť vzniku rôznych anomálií (napr. zvýšenej kriminalite, prostitúcií

a pod.). A naopak, diferencovanosť spoločenského a kultúrneho života a jeho intenzita môže viesť k jeho prerastaniu z miestneho rámca a k postupnému včleňovaniu tu vytvorených hodnôt do celonárodného dedičstva (na príklady poukážeme pri jednotlivých štvrtiach a vývinových etapách);

— periodizácia, ktorú používame pri sledovaní vývinu a charakteru malých ľudových bytov a štvrtí, sa opiera o hlavné ukazovatele demografického rastu Bratislavy a jej hospodársko-spoločenského a kultúrneho rozvoja v posledných dvoch storočiach. Toto obdobie členíme do troch časových úsekov: 1. od konca 18. storočia (zrušenie hradieb mesta) po rakúsko-uhorské vyrovnanie; 2. od rakúsko-uhorského vyrovnania po r. 1918; 3. od roku 1918 po rok 1945. Obdobie po oslobodení v našom príspevku neanalyzujeme, pretože vývin Bratislavy s výstavbou malých bytov po roku 1945 tvorí kvalitatívne novú samostatnú kapitolu, ktorú treba riešiť inými postupmi než boli naše. Dovoľujeme si však v našom príspevku poukázať na kladné a záporné tradície minulosti, ktoré pôsobia po roku 1945 i dnes.

1. Koniec 18. storočia po rakúsko-uhorské vyrovnanie

Rast mesta Bratislavy a s tým súvisiace zvýšené požiadavky na malé byty pre pracujúcich rôznych zamestnaní sa datuje od konca 18. storočia, kedy na základe osvietenských snáh došlo k prebudovaniu Bratislavy na hornouhorské podunajské stredisko výroby, obchodu a kultúry. Táto snaha mala za následok nevyhnutné zmeny stredovekej hospodárskej a spoločenskej štruktúry a logicky viedla k zbúraniu hradieb a k zmenám urbanistickej koncepcie mesta. Na základe poverenia hradných pánov i objednávok šľachty známi architekti buďovali za bývalými hradbami mesta luxusné paláce, záhrady, nové komunikácie a navrhli i nové ulice a štvrte. Ich

realizácia pripadla ľudovým vrstvám, ktoré ich väčšinou obývali (mestské časti — Dunajská, Grössling, Blumentál, Karlova Ves). V tomto čase Bratislava vzrástla štvornásobne (z 8000 na 33 000 obyvateľov).

Charakter ľudových bytov, ulíc, štvrtí a centier tohoto obdobia vyrástol z domáciach bratislavských stavebných tradícií. To znamená, že v nových ľudových štvrtiach a uliciach Bratislavy sa v tomto čase stavalo z pálených i nepálených tehál a kameňa. Domy charakterizovali za sebou radené priestory, väčšinou podpivničené, s hospodárskou časťou vo dvore. Izba bola vykurovaná zelenou kachlovou pecou, čo archívy dokladajú v štvrti Šöndorf už v r. 1434. Priestorove diferencovanejším typom bol dom so zastropenou bránou zvanou *sieň* alebo *máshauz*, využívanou na dielne, obchodovanie i čapovanie vína. Architektonický prieskum tento typ domu v Bratislave potvrdil v 16. storočí. Oba druhy stavieb sa zachovali v ľudových uliciach mesta do polovice 20. storočia ako rezíduá, vo všeobecnosti pretrvali na okolí mesta dodnes. Murované domy s dielňou, bránou a obchodom na prízemí, s bytmi na poschodí existujú dosiaľ najmä na dnešnej Obchodnej ulici. V stredovekých štvrtiach Podhradie, Cukerman dl a Vydrica časť obyvateľstva i v nami sledovanom období bývala v pôvodných renesančných domoch.

Rast počtu obyvateľstva a obchodovania si koncom 18. storočia vyžiadala nové diferencované trhoviská, ktoré boli aj miestami rôznych slávností a hier. Na novozaloženom námestí pred kláštrom Milosrdných (dnes nám. Slovenského národného povstania) sa konali týždenné a výročné trhy. V miestach dnešného Manderláku bol chlebový trh, na Kollárovom námestí sa predávalo seno, preto ho volali Senným námestím. Pred Trojičným kostolom bol trh na uhlie. Obchodníci starinári ostali na Podhradí. Vinohradnícke slávnosti končili pred

mestskou radnicou, židovské pred židovskou radnicou, celoštátne sa konali na Korunovačnom pahorku v miestach dnešného Štúrovho súsošia, vojenské parády na Firšnáli (dnešnom Gottwaldovom námestí). Zôšyp sa ukončoval pred mestskou sýpkou, ktorá stála na mieste dnešnej Reduty. Rybársky a nákladný prístav s hostincom zvaným Ankerhaus ležal na Cukerlandli, pod kostolikom a cechom rybárov, ktoré sa zachovali dodnes. Prvá stanica konskej železnice bola na konci dnešnej Steinerovej ulice. Cintoríny a obradový život s nimi spojený sa presťahoval z centra na nové miesta: u katolíkov na cintorín ležiaci v blízkosti Dunajskej ulice, u protestantov za Koziu bránu, u Židov na južný svah Podhradia. Tieto cintoríny so zachovanými náhrobníkmi a symbolikou na nich podávajú obraz o chápaní symboliky života a smrti rôznych spoločenských vrstiev a etníc Bratislavy v 19. storočí.

Dôležitosť vody pre život mesta možno vypozerovať nielen z drevených vodovodov kláštorov a panských sídiel, ale i z organizácie rozvozu vody, a najmä z verejných studní — kašní. Zriaďovali ich na križovatkách a na námestiach tak, aby sa ich umiestnením i stvárnením zvýraznila úloha, ktorá im v hospodárskom a spoločenskom živote štvrte patrila.

Diferenciácia práce a nové druhy zamestnaní vyžadovali rozšírenie škôl nižšieho i stredného stupňa, ktoré sa zriaďovali nielen v strede mesta, ale i v nových ľudových štvrtiach. V Bratislave sa v tom čase vyučovalo štyrmi rečami: slovensky, nemecky, maďarsky a hebrejsky. Nad celouhorskú úroveň vynikla najmä protestantská lyceálna škola a knižnica za Kozou bránou a židovská škola na Podhradí. Divadlo sa z provizória na terajšom Dibrovovom námestí prenieslo do novej budovy postavenej na bývalom Rybárskom predmestí. V súvislosti s presadzovaním dvorského

tereziánskeho vkusu stratilo svoj „hansvurstovský“ charakter, čo vzápätí viedlo k vzniku ochotníckych predstavení, poriadaných v jednotlivých štvrtiach, obyčajne v sálach hostincov a v školách. Po regulácii Dunaja sa petržalské nábrežie premenilo na park s viacerými zábavnými podnikmi. Pre zábavu a oddych ľudových vrstiev ostávali záhradné hostince na periférii mesta a všetkými vrstvami obyvateľstva obľúbené včiehy.

2. *Od rakúsko-uhorského vyrovnania po rok 1918*

Táto etapa rastu mesta súvisí s jeho prechodom na kapitalistický spôsob výroby a prejavila sa v priemyselnení, prebudovaní vodnej a suchozemskej dopravy poháňanej parou, v elektrifikácii a plynifikácii mesta, v regulácii Dunaja, v postavení stáleho mosta cez Dunaj a v prepojení Bratislavy na zahraničný obchod, čo sa dosiahlo najmä pomocou zahraničného kapitálu. Toto obdobie možno sledovať od rakúsko-uhorského vyrovnania po r. 1918, kedy Bratislava vzrástla skoro trikrát (a to z 33 000 na 83 200 obyvateľov). Nové spôsoby práce (v doprave, priemysle, stavebníctve, v administratíve, v obchode) mali za následok zmeny v dovedajšom zamestnaní obyvateľstva, premenu historických štvrtí i príchod nových pracovných síl, ktoré sa ubytovávali rôznym spôsobom. Zaujali menej hodnotné dvorové byty, zriadené z hospodárskych priestorov, či remeselníckych domov. Stavební podnikatelia i súkromníci stavali pre nich domy v Petržalke, ktorá sa po vybudovaní stáleho mosta stala popri Mlynských Nivách ďalším strediskom priemyselnej výroby. Sťahovali sa aj do pavlačových bytov starých mestských štvrtí. Tieto menej hodnotné byty vznikali prestavaním gotických a renesančných palácikov, domov a rôznych dielní, ktorých majitelia, túžiaci po lepšom a reprezentačnom bývaní, sa odsťahovali do domov a vil ležiacich na Palisádach

Grassalkovičov palác, dnešný Dom pionierov a mládeže v Bratislave. Podľa dobového zobrazenia z 18. stor. AMB. Foto F. Hideg

Studňa pred Grassalkovičovým palácom, tzv. studňa chytačky bĺch podľa pohybu klasicistickej sochy. Dobová pohľadnica zo zač. 20. stor. Foto T. Ševčíková

a na dnešnej ulici Obrancov mieru. Vysoké nájomné, spojené s úžerou majiteľov, ako aj preľudnenosť Cukermandlu, Vydrice, Podhradia spôsobili, že sa neprenajímali jedno a dvojizbové byty (väčšinou nekompletné), ale často len postele na smeny. Tým sa redukovala priestorová viacfunkčnosť bytu na jedinú funkciu, a to na prenocovanie. Únik z osamelosti nachádzali títo nocľazníci v krčmách a prostitúcii. Úroveň takýchto bytov bola v porovnaní s novými ulicami a štvrťami o to horšia, že tu nebola kanalizácia, vodovod, plyn a elektrina — vymoženosti, ktoré zvyšovali štandard komfortných bytov spomenutých nových ulíc.

Pod tlakom silnejšieho sociálneho hnutia a názorov časti verejnosti bytovú otázku pracujúcich začali v Bratislave v posledných desaťročiach 19. storočia riešiť jednotlivci a niektoré podniky. Spomedzi desiatich dosiaľ známych kolónií, ktoré vznikli v tom čase, pre vývin malých bytov a vybavenie boli niektoré zvlášť dôležité. Špecifikum tzv. Schulpeho kolónie na dnešnej Malinovského ulici spočívalo nielen v radení jedno- a dvojizbových bytov do dvoch podlaží, ale i v situovaní do zelene, ktorej stred tvorila zeleninová záhrada, škôlka a knižnica s múzeom robotníckeho života. Kolónia zanikla v dvadsiatych rokoch 20. storočia v dôsledku rozširovania komunikácie. Podobne bola koncipovaná aj výstavba podnikových bytov firmy Stollwerck, ktorá podľa rakúskeho vzoru používala na poschodiach hrazdenie. Posledné domy tejto kolónie miznú dnes pred našimi očami. V súvislosti s činnosťou dvoch významných odborových zväzov, a to železniárskeho a typografického, a dostatkom investícií postavili na prelome storočia dva bytové celky. Menší typografický na konci Dunajskej ulice sa vyznačoval aj vlastnou spolkovou miestnosťou. Malé jedno- a dvojizbové byty boli pospájané pavlačami a zoradené do troch po-

schodí. Sanitárne vybavenie bolo na jednotlivých poschodiach spoločné. Železničiarске byty spolu so slobodárňou postavili v zeleni blízko stanice, ktorú vtedy dokončievali. Podľa vzoru vienských projektov, ktoré sa uplatňovali aj inde v Rakúsko-Uhorsku, jednotlivé bytové celky mali samostatné schodiská a WC v byte. Oba bloky mali zavedené elektrické svetlo, plyn a boli pripojené na mestskú kanalizačnú sieť. Okolo tovární, ktoré vznikli v súvislosti s predvojnovou konjunktúrou (Apolka, Káblovka, Patrónka, Dynamitka), postavili podnikové vilkové domy sústreďujúce pod jednu strechu dva alebo štyri menšie obytné celky. Tieto domy, podobne ako bloky v ostatných kolóniách, po adaptácii realizovanej v druhej polovici 20. storočia slúžia dodnes.

V tejto dobe vznikali aj rozmanité spolkové miestnosti a budovy, ktorých úloha spočívala v rozširovaní politického a národného uvedomovania a vzdelávania širokých vrstiev. Medzi dôležité ustanovizne tej doby patrí zriadenie sprostredkovateľne práce na dnešnej ulici Červenej armády a Robotníckeho domu na Dunajskej ulici. Na základe zachovaných dokladov možno sledovať širokú činnosť Robotníckeho domu zvaného Napred, Vorwärts, Elöre, realizovanú nielen v oblasti politiky, osvety, ale i v kultúre a športe, a to trojjazyčne. Vzhľadom na finančné prostriedky i dobu takéto inštitúcie netvorili centrum štvrte, v ktorej boli umiestnené, boli strediskami, ktoré sústreďovali záujemcov z rôznych mestských štvrtí.

3. Od roku 1918 po rok 1945

Toto obdobie vývinu Bratislavy súvisí s hospodársko-spoločenskými a kultúrnymi podmienkami medzivojnového obdobia, ktoré mali dosah nielen na rast obyvateľstva, ale i na charakter fondu malých bytov. V priebehu dvadsiatych rokov Bratislava vzrástla síce len viac ako o polovičku (z 83 200

Mestská sýpka na mieste dnešnej Reduty na zač. 20. stor. AMB. Foto T. Ševčíková

Wichterlov palác konc. 19. stor. na námestí SNP, dnešná hlavná pošta. AMB. Foto T. Ševčíková

na 143 000), no napriek tomu toto obdobie charakterizuje veľká protirečivosť, čo sa odrazilo i v ľudovom bývaní. Medzi základné činitele, pôsobiace na túto protirečivosť, patrí tendencia vybudovať z Bratislavy hlavné mesto Slovenska, čo sa odrazilo nielen v modernizácii a raste priemyslu, ale i obchodu, školstva a kultúry. V dôsledku toho došlo k zmenám v zamestnaní starého obyvateľstva i k prílivu nových obyvateľov, usadzujúcich sa nielen v starých bytoch, ale i nových štvrtiach a kolóniách, ktoré postupne vznikali. S ekonomikou medzivojnového obdobia súvisí aj hospodárska kríza, ktorej dôsledky sa prejavili nielen vo všeobecnej stagnácii hospodárstva, ale najmä v zhoršení životných podmienok ľudových vrstiev, medzi ktorými bolo najväčšie percento nezamestnaných. Ich rady zväčšoval aj počet priselcov, ktorí sa do mesta sťahovali v nádeji nájsť prácu. Ich život obyčajne končil v núdzových barákoch a provizóriách, vybudovaných svojpomocou na okraji mesta (väčšinou bývalé smetiská, viď i názov Pálenisko), na zasypaných močiaroch a na nekultivovanej pôde (Ovsište, Elyzeum, Trnávka) alebo pri hradbách (Bubenkova).

Devastácia bytov sa prejavila i v starých štvrtiach, ktorým síce postupne zavádzali kanalizáciu, plyn i elektrinu, ale v dôsledku neplatenia často mestská správa jednotlivým nájomníkom tieto vymoženosti obmedzovala. Nebol tu ani dostatok kultúrnych a športových stredísk, dostatočná šírka odborných škôl. Všetko toto spolu s bytovou úžerou a nezamestnanosťou spôsobilo, že Cukermendl a Trnávka sa stali strediskami kriminality a Vydrica strediskom prostitúcie.

Na devastáciu bytov starých štvrtí Bratislavy mala dosah aj výmena obyvateľov najmä ľudových vrstiev, ku ktorej v priebehu dvadsiatich rokov došlo trikrát. Prvý raz v r. 1918, kedy

odišli najmä nemeckí a maďarskí strední úradníci a zamestnanci a na ich miesta, často i do ich bytov prišli Česi a Slováci. Druhý raz k tomu došlo v r. 1939, kedy najprv boli nútení odísť Česi a potom vystaňovali Židov. Do ich bytov na Podhradí, ale i inde, nasťahovali slovenské, predovšetkým však nemecké obyvateľstvo z okolia. Tretia výmena nastala v r. 1945, kedy odišli alebo boli odsunutí Nemci a čiastočne i Maďari a do ich bytov prišli nielen Slováci a Česi, ale postupne i Cigáni, a to i kočovní, u ktorých sa tu predpokladalo urýchlenie procesu ich akulturácie. Týmto zásahmi, ale i neuvážlivými koncepciami urbanistov a mestského stavebného odboru, ktorým chýbalo poznanie historických hodnôt ľudových štvrtí mesta, sa ukončil život väčšiny ľudových štvrtí, ulíc a bytov starej Bratislavy.

Takáto žalostná bytová situácia nebola len v Bratislave, ale i vo väčšine miest Československa a Európy. Preto medzi požiadavkami socialistického hnutia popri ideologickom boji patrilo aj riešenie bytovej otázky pracujúcich a nového urbanizmu miest. V zahraničí na základe starších skúseností (Anglia, Holandsko, Nemecko) i novších (ZSSR), vychádzajúc z domácich požiadaviek a tradícií, sa projektovalo a realizovalo bývanie nového typu, napr. vo Francúzsku Corbussierov dom v Marseille, vo Viedni Karl-Marx Hof. Pri týchto projektoch sa brali do úvahy nielen architektonické otázky stvárnenia a stavebné novoty technológie a ekonomiky, ale zvažovali sa aj nároky pracujúcich na moderné, viacfunkčné, hygienické a pritom lacné bývanie malých rodín.

V Československu táto výstavba nadobudla svojské špecifikum, čo sa prejavilo nielen v štátnej dotácii verejnej bytovej výstavby, ale i v uľahčovaní svojpomocnej individuálnej výstavby malých bytov. (Napri. novelizovali sa nariadenia o nosnosti a šírke obvodov-

Budova robotníckeho domu Napred, dnešné Štátne bábkové divadlo. Foto S. Pekár

vého muriva a komínov, čo spolu s úverom viedlo k zlacneniu stavby.) Napriek štátnym dotáciám a ochote viacerých pokrokových bratislavských architektov mesto problematiku nevedelo koncepcne zvládnuť. Dnes je ťažké zistiť, či sa tak stalo na základe korupcie a nedostatočnej odbornosti mestského stavebného odboru, či na základe politickej nejednotnosti predstaviteľov mesta, ktorí nemali predstavu o perspektívnom vývine moderného mesta a životných potrebách jeho pracujúceho obyvateľstva. Napriek tomuto chaosu koncom dvadsiatych a začiatkom tridsiatych rokov prijalo niekoľko vážnych uznesení, ktoré sa hneď začali plniť. Medzi najdôležitejšie patria: začala sa realizovať výstavba provizórnych bytov na Jégého ulici, ktoré boli určené pre najchudobnejšie rodiny. Jednoizbové byty mali spoločné vchody (vždy dva byty jeden vchod). Mali zavedenú elektrinu, kanalizáciu a vodovod. Ďalším bolo uznesenie, že každá firma, ktorá v strede mesta búra staré byty, je

povinná postaviť pre postihnutých barákové provizoriá. Tak napr. po vystaňovaní Walterskirchenovej ubytovne, kde začali stavať Avión, postavili baráky na Kalinčiakovej ulici. Medzníkom sa však stala realizácia 400 bytov na Miletičovej ulici, ktoré navrhol architekt Emil Belluš. Podľa staršieho vzoru tieto jedno- a dvojizbové byty mali síce sociálne zariadenie v byte, ale kúpeľne boli spoločné na medziposchodiach. Poschodové domy boli situované vo dvoch so zeleňou a v prízemí mali základné obchodné služby.

Vrchol hromadnej mestskej a družstevnej výstavby malých ľudových bytov tejto doby predstavujú bloky Unitas a Nová Doba, projektované architektami Weinwurmom a Vécseyom. Obaja projektanti použili nielen modernú technológiu, typizáciu, ale zachovali aj požiadavky na viacfunkčné hygienické bývanie malých rodín. V projektoch interiéru navrhli i účelné využitie malého bytu pre rôzne funkcie života. Napriek tomu, že byty boli cenovo prístupné, nešli medzi bratislavskými ľudovými vrstvami dostatočné pochopenie. Vytýkala sa im prílišná stiesnenosť, nerátajúca s rastom rodiny, nedostatočné vybavenie obchodnou a kultúrno-spoločenskou sieťou.

Popri hromadnej výstavbe prebiehala aj družstevná a individuálna výstavba jednotlivých domov vilkového alebo radového charakteru. Výstavbu organizovali obyčajne tzv. spôsobom „na kľúč“ rôzne spoločnosti a realizovali sa v nej varianty projektov známych aj z iných miest Československej republiky a Európy. Prednosťou štvrtí, ktoré takto v tridsiatych rokoch 20. storočia vznikli (napr. Ružinov, Koliba, Trnávka, tzv. Žandárska kolónia, Westend), bola pomerne malá plocha zástavby, viacfunkčnosť bytu s úplným hygienickým vybavením a záhradky, ako aj prednostné zapojenie na mestskú kanalizačnú a vodovodnú sieť. Medzi týmito štvrtami

Špitálska ulica, policajné obytné domy postavené v 30. rokoch 20. stor. AMB

najväčší štandard dosiahli domy Ludovej štvrte postavenej koncom tridsiatych a začiatkom štyridsiatych rokov 20. stor. na Slovanoch, najmä pre početnosť priestorov. Obytná časť sa skladala z prízemnia, kde bola situovaná obývačka, kuchyňa a detská izba, komora a WC, a z podlažia, kde boli manželská a detská spálňa a kúpeľňa. Pivnicu a podkrovia bolo možné využiť rôznym spôsobom: od dielni, sušiarňi po sklady a pod. Domy, situované v radovej zástavbe, boli rozmiestnené v šachovnicovo sa pretínajúcich uliciach okolo štvorcového námestia. S ulicou ich spájali predzáhradky a so susedným blokom dvory so zeleňou. Situovanie a mnohofunkčnosť priestorov spôsobili, že tieto domy vo vzornej údržbe prežili dodnes. Ich prototyp na základe ďalšieho vývinu sa stal po r. 1950 vzorom pre

individuálnu výstavbu vidieka. Z hľadiska spoločenskej a kultúrnej vybavenosti však Ludová štvrť ani Žandárska kolónia nemali celkom uspokojivé riešenie, čo spôsobilo, že obyvateľstvo v oblasti kultúry a nákupu bolo odkázané na mesto.

*

Záverom sa pokúsim zhodnotiť vývin ľudových bytov a štvrtí Bratislavy v posledných 200 rokoch a naznačiť klady a zápory, ktorých dosah možno sledovať aj v dnešnej výstavbe a bývaní širokých vrstiev.

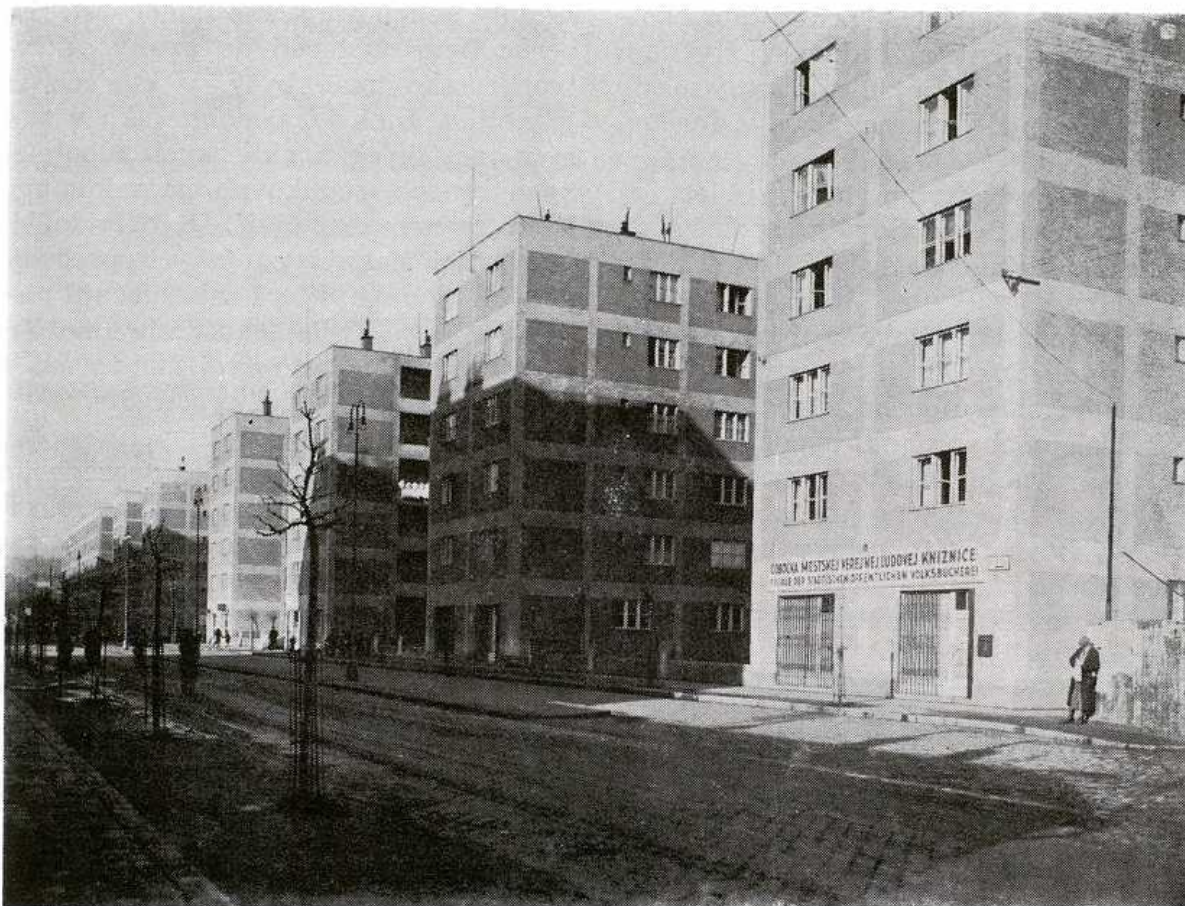
— Medzi základné pozitíva patrí skutočnosť, že malé byty, určené v mestách na bývanie ľudovým vrstvám, v porovnaní s bytmi na dedinách boli hygienickejšie vybavené (vodovod, svetlo), teplejšie (vykurovanie). Separovali však

Karpatská ulica, desať mestských domov postavených zač. 20. stor. AMB

Domy na Novej dobe z r. 1934—40. AMB

Obytné bloky Unitas z 30. rokov. AMB

život rodiny od života spoločenstva ulice, štvrte a obce.

— Medzi klady treba rátať zrodienie typizácie a spriemyslenie stavebníctva, čo sa datuje od konca 19. stor. a má dosah na zlacnenie malých bytov.

— Medzi ďalšie klady treba zaradiť vznik typológie hromadnej i individuálnej výstavby malých ľudových bytov, z ktorej čerpá i dnešná výstavba.

— Dôležitým kladom je aj zrodienie legislatívy, ktorá v doplnení a obmene usmerňovala potom výstavbu malých bytov a rodinných domkov i po roku 1945 najmä v dvojročnicovej rekonštrukcii i neskôr.

— Nakoniec si treba uvedomiť, že sledovanie vývinu bývania v posledných dvoch storočiach v Bratislave umožňuje poznávať úlohu ľudových

štvtí a predmestí v transmisii novôt z mesta na vidiek.

— Medzi základné negatíva nami sledovaného vývinu patrí podcenenie historickej hodnoty ľudových štvrtí starej Bratislavy, ktoré sa v dôsledku vonkajšej devastácie, na základe neuvážlivých koncepcií a neporozumenia architektov a vedenia mesta asanovali, čím sa pretrhla kontinuovanosť ľudovosti, ktorá tu mala svoje pevné korene.

— Medzi negatíva patrí nekonceptné umiestňovanie nových domov, čo sa v priebehu 100 rokov dialo na základe nezastavanosti voľných a lacných stavenísk. Práve takým nekonceptným bolo aj riešenie centier a dominánt, ktoré ako dôležité miesto spoločenskej komunikácie a kultúrneho života zohrávajú v urbanistike významnú riadiacu

a znakovú funkciu. A práve táto okolnosť, ktorá chýba ľudovým štvrtiam vznikajúcim v 19. a 20. stor., sa v meste tradične zanedbáva a chýba i v dnešnej výstavbe.

— Ako negatívum treba uviesť aj mylnú vzorku rodiny a spoločnosti, o ktorú sa výstavba malých bytov v prvej polovici 20. stor. opierala. Vychádzala z individualizovanej rozpadajúcej sa kapitalistickej rodiny a spoločenského života smerujúceho z rodiny navonok. Ďalším chybným predpokladom bolo idealizovanie služieb, čo znamenalo, že z bytu sa varenie, pranie, konzervovanie, výchova detí a oslavy prenesú na špecializované ústanovizne. V tomto zmysle navrhol aj architekt Kroha pre Kladno tzv. „Koldom“, kde jadro tvorili malé byty a všetko ostatné bolo spoločné alebo komunálne. Projekt sa neuskutočnil. Ale výstavba malých bytov po r. 1950 i neskôr s takýmto ideálom počítala. Vývoj však ukázal, že v socializme sa rodina upevňuje ako základná zložka spoločnosti a preberá na seba mnohé funkcie, o ktorých sa predpo-

kladalo, že ich prevezme spoločnosť. Neberúc tieto okolnosti do úvahy sa vytvorili také malé byty, v ktorých sa jednotlivé funkcie, podobne ako v starých mestských a vidieckych robotníckych bytoch, redukovali na minimum. Preto sa nemožno diviť, že individuálni stavebníci siahajú po takých predvojnových vzoroch, ktoré zabezpečujú nielen svetlosť a hygienickosť, ale umožňujú aj rozvoj priestorovej funkčnosti a prepojenie na prírodné prostredie.

K negatívam v jednotlivých etapách vývinu došlo v súvislosti s precenením jedného alebo viacerých prvkov skladby, čím došlo k zmenám celku. V prvých dvoch etapách vývinu bývania širokých ľudových vrstiev to bolo nedocenenie fungovania týchto bytov vo vzťahu k sociálnemu pokroku, k vývinu technologických stavebných postupov. V tretej, ktorá odstraňovala nedostatky prvých dvoch, došlo k nedoceneniu zložitosti a mnohofunkčnosti života rodiny či spoločnosti, ktoré sú v skladbe bytu i urbanistiky nielen prítomné, ale určujúce.

НАРОДНЫЕ КВАРТИРЫ, РАЙОНЫ И ЦЕНТРЫ БРАТИСЛАВЫ В 19-ОМ И 20-ОМ ВЕКАХ

Резюме

Автор в своей статье оценивает многолетние исследования братиславских маленьких квартир, улиц и районов в трех этапах развития: с конца 19-ого века до австро-венгерского соглашения; с 3. трети 19-ого века до 1918-ого года и в периоде между двумя мировыми войнами. На основе анализа общего состояния она приходит к следующим выводам, которые можно частично применить тоже на развитие остальных городов в Словакии:

— К основным положительным сторонам принадлежит факт, что маленькие квартиры в городах, предназначенные для народных слоев, были в сравнении с деревенскими квартирами более гигиеническими (свет, водопровод), бо-

лее теплыми (отопление). С другой стороны они отделяли жизнь семьи от жизни сообщества улицы, района и города.

— Положительным явилось также зарождение типизации и индустриализация строительства, что началось в конце 19-ого века и имеет влияние на удешевление маленьких квартир.

— Положительным является также возникновение типологии массовой и индивидуальной стройки маленьких народных квартир, из которой исходит и сегодняшнее индивидуальное строительство.

— Важной положительной стороной является и возникновение легислативы, которая — с дополнениями и изменениями — следила за стройкой малых

квартир и семейных домов во время двухлетней социалистической реконструкции, и позже.

— Исследование развития последних двух столетий в Братиславе позволяет познакомиться с ролью народных районов и пригородов в трансмиссии новостей из города в деревню.

— К основным отрицательным сторонам этого периода принадлежит недооценка исторической ценности народных районов древней Братиславы, которые разрушались и реконструировались, чем прервалась преемственность народного характера города, которая здесь имела тысячелетнее корни.

— К минусам принадлежит тоже небдуманное размещение новых домов, которые строились на свободных и дешевых строительных площадках в течение 100 лет. Недостаточно концептуальным нужно считать решение новых центров и доминант, которые как важные места общественной коммуникации и культурной жизни, имеют в градостроительстве важную социальную и признаковую функцию. Именно этого обстоятельства народным районам Братиславы, которые возникли в 19-ом и 20-м веках, не хватает и кажется, что о нем традиционно не помнят и в сегодняшнем строительстве.

— К минусам необходимо отнести тоже ошибочный образец семьи и общества, на который опиралось строительство малых квартир в 20-ом веке. Образец исходил из индивидуализиро-

ванной разрушающейся капиталистической семьи и общественной жизни, которая рвется из семейного круга наружу. Это связано с идеалом услуг — это значит, что из квартир многие деятельности (приготовление пищи, стирка, но и воспитание детей, семейные торжества) перенесли в другие специализированные учреждения. В этом смысле предложил позднее архитектор Крога для города Кладно так называемый «Колдом», ядро которого составляли малые квартиры и все остальное принадлежало всем или было коммунальным. Проект не был осуществлен. Но строительство маленьких квартир после 1950-ого года такой идеал учитывало. Историческое развитие показало, что семейная жизнь при социализме представляет основную составную часть общества и она перенимает многие функции, о которых предполагалось, что их возьмет на себя общество. Несмотря на эти обстоятельства, во время строительства социализма у нас строились такие малые квартиры, в которых отдельные функции семьи, как прежде в старых городских и деревенских квартирах, уменьшались до минимума.

Индивидуальные строители сегодня больше обращаются к таким довоенным образцам, которые обеспечивают не только достаток света и гигиеничность, но дают возможность развиваться нужной пространственной функциональности квартиры и ее контакта с природой.

VOLKSWOHNUNGEN, VOLKSVIERTEL UND VOLKSZENTREN IN DER STADT BRATISLAVA IM 19. UND 20. JAHRHUNDERT

Zusammenfassung

Im Beitrag erörtert die Autorin die Ergebnisse des langjährigen Studiums der Entwicklung der Bratislavaer Kleinwohnungen, der Gassen und Viertel in drei Entwicklungsetappen: vom Ende des 18. Jahrhunderts bis zum österreichisch-ungarischen Ausgleich im J. 1867, vom dritten Drittel des 19. Jahrhunderts bis zum J. 1918 und den Zeitraum zwischen den

beiden Weltkriegen. Auf Grund ihrer Analyse des gesamten Zustandes der Problematik gelangt sie zu Schlußfolgerungen, die man zum Teil auch auf die Entwicklung in anderen Städten der Slowakei applizieren kann.

— Zu den Hauptvorzügen dieser Entwicklung gehört die Tatsache, daß die Kleinwohnungen, die in den Städten zum

Wohnen der Volksschichten bestimmt waren, im Vergleich mit den Wohnungen in den Dörfern hygienischer und wärmer waren, denn sie hatten eine Wasserleitung, Licht und konnten beheizt werden. Sie separierten jedoch das Familienleben vom Leben der Gemeinschaft in der Gasse, im Viertel und in der Gemeinde.

— Zu den Vorzügen muß weiter die Entstehung der Typisierung und Industrialisierung des Bauwesens gerechnet werden, die am Ende des 19. Jahrhunderts auftauchte und den Bau von Kleinwohnungen verbilligte.

— Zu den weiteren Vorteilen zählt die Typologie des Massen- und individuellen Baues kleiner Wohnungen, aus der auch der heutige individuelle Wohnungsbau schöpft.

— Ein wichtiges Positivum ist auch die Entstehung einer Legislative für das Bauwesen, das Erlassen gesetzlicher Vorschriften und verbindlicher Normen, die — zweckvoll ergänzt und abgeändert — den Bau von Kleinwohnungen und Familienhäusern in den Jahren der sozialistischen Rekonstruktion während des Zweijahresplanes und auch später regelten.

— Das Studium dieser Entwicklung in den letzten zwei Jahrhunderten in der Stadt Bratislava ermöglicht es, die Rolle der Volksviertel und der Vorstädte Bratislavas bei der Transmission von Neuheiten aus der Stadt aufs Land zu erkennen.

— Zu den größten Nachteilen dieser Epoche gehört die Unterschätzung des historischen Wertes der Volksviertel im alten Bratislava, die infolge der Devastierung abgerissen wurden, wodurch die tausendjährige Kontinuität des volkstümlichen Charakters der Stadt unterbrochen wurde.

— Zu den weiteren negativen Seiten gehört das konzeptionslose Situieren neuer Häuser und Bauten, das hundert Jahre lang willkürlich verlief, nur vom Trachten bestimmt, unverbautes Gelände als billige Bauplätze zu nutzen. Als unzureichend muß auch die Dislokation neuer Zentren und Dominanten betrachtet werden, die als Stätten der gesellschaftlichen Kommunikation und des Kulturlebens in der Urbanistik eine wichtige soziale, aber auch eine signifikante Funktion zu erfüllen ha-

ben. Und gerade diesen Eigenschaften fehlen den Volksvierteln Bratislavas, die im 19. und 20. Jahrhundert entstanden sind, ja es scheint, daß diese Funktion auch beim heutigen Wohnungsbau sozusagen aus Tradition vernachlässigt wird.

— Als Negativum muß auch die irrige Vorstellung von der Familie und der Gesellschaft angesehen werden, nach der sich der Bau von Kleinwohnungen im 20. Jahrhundert richtete. Sie geht von der Annahme der individualisierten, zerfallenden Familie im kapitalistischen Zeitalter aus sowie davon, daß das Gesellschaftsleben aus der Familie nach außen gerichtet sein wird. Dies hing auch mit dem damaligen Ideal der Dienstleistungen zusammen, bei dem angenommen wurde, daß das Kochen, Waschen, ja auch die Erziehung der Kinder und die Veranstaltung von Familienfesten aus der Wohnung wegverlegt und auf andere spezialisierte Institutionen übertragen werden wird. Diesen Intentionen entsprechend entwarf später der Architekt Kroha für die Stadt Kladno den Bau eines sog. „Koldom“ (kolektivny dom = Kollektivhaus), dessen Kernstück aus Kleinwohnungen bestehen sollte, während alle übrigen Arbeiten in der Familie gemeinschaftlich oder kollektiv verrichtet werden sollten. Dieses Projekt wurde nie realisiert, aber der Bau von Kleinwohnungen selbst nach dem J. 1950 und später rechnete immer noch mit diesem Ideal. Die Entwicklung zeigte jedoch, daß sich das Familienleben im Sozialismus als Grundkomponente der Gesellschaft festigt und daß die Familie viele Funktionen übernimmt, von denen man früher vorausgesetzt hatte, daß sie die Gesellschaft erfüllen werde. Diese Tatsache außer Acht lassend wurden auch in der Epoche des sozialistischen Aufbaus bei uns solche kleine Wohnungen gebaut, daß man die einzelnen Funktionen der Familie so wie in den alten städtischen und ländlichen Arbeiterwohnungen auf ein Minimum reduzieren mußte. Heute greifen die individuellen Bauherrn beim Hausbau eher auf solche Vorkriegsmuster zurück, die nicht nur Helligkeit und Hygiene in der Wohnung gewährleisten, sondern auch eine räumliche Funktionalität der Wohnung und ihre Verbindung mit der Natur ermöglichen.

Slovenský národopis

Časopis Národopisného ústavu Slovenskej
akadémie vied

Ročník 35, 1987, číslo 2—3

Vychádza štyri razy do roka
Vydáva VEDA, vydavateľstvo Slovenskej
akadémie vied

Hlavná redaktorka
Čl. kor. SAV BOŽENA FILOVÁ

Výkonná redaktorka
PhDr. ZORA VANOVICOVÁ

Typografia: *Eva Kovačevičová*

Redakčná rada: PhDr. Ján Botík, CSc.,
PhDr. Soňa Burlasová, CSc., doc. PhDr.
Václav Frolec, CSc., PhDr. Viera Gašparí-
ková, CSc., doc. PhDr. Emília Horváthová,
CSc., PhDr. Soňa Kovačevičová, CSc.,
PhDr. Igor Krištek, CSc., PhDr. Milan Leš-
čák, CSc., doc. PhDr. Ján Michálek, CSc.,
PhDr. Ján Mjartan, DrSc., doc. PhDr. Šte-
fan Mruškovič, CSc., PhDr. Viera Nosá-
lová, CSc., prof. Antonín Robek, DrSc.,
PhDr. Peter Slavkovský, CSc., PhDr. Vie-
ra Urbancová, CSc.

Redakcia 813 64 Bratislava, Klemensova 19
Vytlačili Tlačiarne Slovenského národné-
ho povstania, n. p., Martin

Registr. zn. F 7091

Jednotlivé číslo Kčs 40,—; celoročné pred-
platné Kčs 80,—

Rozširuje, objednávky a predplatné prijí-
ma PNS — ÚED, Bratislava, ale aj každá
pošta a doručovateľ. Objednávky do za-
hraničia vybavuje PNS — Ústredná expe-
dícia a dovoz tlače, Gottwaldovo nám. 6,
884 19 Bratislava.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej aka-
adémie vied, 1987

СЛОВАЦКАЯ ЭТНОГРАФИЯ

Журнал Института этнографии Словацкой
Академии Наук

Год издания 35, 1987 №2—3

Издается четыре раза в год

«ВЕДА», издательство Словацкой Академии
Наук

Редакторы Д-р Божена Филова и Д-р Зора
Вановичова

Адрес редакции: 813 64 Братислава, Клемен-
сова 19

SLOWAKISCHE VOLKSKUNDE

Zeitschrift des Ethnographischen Institutes
der Slowakischen Akademie der Wissen-
schaften

Jahrgang 35, 1987, Nr. 2—3. Erscheint vier-
mal im Jahre

Herausgegeben vom VEDA, Verlag der
Slowakischen Akademie der Wissen-
schaften

Redakteure PhDr. Božena Filová und
PhDr. Zora Vanovičová

Redaktion: 813 64 Bratislava, Klemenso-
va 19

SLOVAK ETHNOGRAPHY

Journal of the Ethnographic Institute of
the Slovak Academy of Sciences

Volume 35, 1987, No. 2—3

Published quarterly by VEDA, the Pub-
lishing House of the Slovak Academy of
Sciences

Managing Editors PhDr. Božena Filová
and PhDr. Zora Vanovičová

Editor: 813 64 Bratislava, Klemensova 19
L'ETHNOGRAPHIE SLOVAQUE

Revue de l'Institut d'Ethnographie de
l'Académie slovaque des sciences

Année 35, 1987, No. 2—3

Paraît quatre fois par an, Editions de VE-
DA, maison d'édition de l'Académie slova-
que des sciences

Rédacteurs: PhDr. Božena Filová et
PhDr. Zora Vanovičová

Rédaction: 813 64 Bratislava, Klemensova
19

Distributed in the socialist countries by
SLOVART Ltd., Leningradská 11, Brati-
slava, Czechoslovakia, Distributed in West
Germany and West Berlin by KUBON
UND SAGNER, D-8000 München 34, Post-
fach 68, Bundesrepublik Deutschland. For
all other countries, distribution rights are
held by JOHN BENJAMINS, B. V., Peri-
odical Trade, Amsteldijk 44, 1007 HA Am-
sterdam HOLLAND

